

ЕКСПРЕСИВНИЙ КОМПОНЕНТ КОНОТАЦІЇ ДІЄСЛІВНИХ КОМПОЗИТІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Наталія СМОЛЯР (Луцьк, Україна)

У статті розглянуто поняття експресивності, проаналізовано експресивний компонент конотату дієслівних композитів, виділено основні критерії формування експресивності дієслівних дериватів.

Ключові слова: *дієслівний композит, конотація, семантична структура, змістовий компонент слова, експресивний компонент, прагмастилістичний потенціал, інтенсивна виразність.*

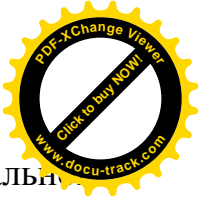
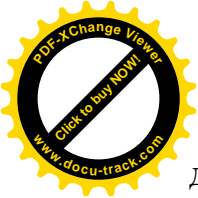
The article deals with the notion of expressivity. The expressive component of connotation of verbal composites is analyzed. The main criteria of composite units expressivity forming are determined.

Key words: *verbal composite, connotation, semantic structure, notional component of a word, expressive component, pragmatic and stylistic potential, intensive significance.*

Експресивність як складова конотативного комплексу лексичних одиниць неодноразово перебувала предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів. Зокрема, ця проблематика є колом наукових інтересів таких учених, як О. Ф. Арсентьева, В. А. Басок, В. І. Говердовський, М. М. Полюжин, Й. А. Стернін, В. М. Телія, О. О. Селіванова, В. І. Шаховський та ін.

Семантичні основи експресивного слововживання проаналізовано Й. А. Стерніним [9]. Вивченню експресивного компонента конотації фразеологічних одиниць сучасної англійської мови присвячено наукову працю О. Ф. Арсентьевої [1]. Експресивний компонент контекстуальних синонімів сучасної німецької мови дослідила В. А. Басок [2].

Актуальність даної проблематики зумовлена необхідністю комплексного вивчення змістових компонентів слова, які збагачують семантичну структуру слова, що сприятиме розкриттю особливостей прагмастилістичного потенціалу

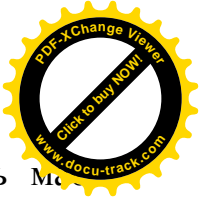
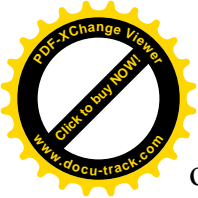
дієслівних композитів сучасної німецької мови у рамках функціональної композитології.

Метою цієї наукової статті є дослідження експресивної складової конотативного макрокомпоненту лексичного значення дієслівних композитів сучасної німецької мови та виділення основних критеріїв формування експресивності композитних одиниць.

Експресивність, як явище, що притаманне одиницям усіх рівнів мови, привертає до себе пильну увагу багатьох дослідників. Однак, зауважимо, що дотепер ще не існує універсальної типології експресивності, а саме поняття експресивності не отримало однозначного трактування. У психології експресія тлумачиться як зовнішнє вираження емоцій [3: 456]. У лінгвістиці експресивність розглядається як ознака інтенсифікації значення слів за шкалою зменшення та збільшення різних денотативних і конотативних ознак, зокрема, логічного змісту, оцінок й емотивності. Експресивність пов'язується з різними видами оцінок й емоціями суб'єкта мовлення й виступає засобом увиразнення тексту. У цьому сенсі експресивність вважається ширшою за емоційність за рахунок експресивізації логічних компонентів [8: 139]. Експресивність породжується не лише емоціями, а й мисленням, інтелектом, етикою, естетикою, конкретним світосприйманням мовців тощо [6: 189–190].

Деякі учені вважають, що експресивність є поняттям суто функціональним. Так, Й. А. Стернін зазначає, що в системі мови немає експресивних одиниць, а є одиниці, форма та зміст яких можуть слугувати основою їх експресивного вживання в процесі мовлення. На його думку, експресивність виникає в комунікативному акті як реалізація експресивних потенцій слова; ці потенції мають семантичну основу [9: 137].

Інколи експресивність ототожнюють із виразністю [4]. Подібну точку зору щодо тлумачення цього терміну знаходимо у словнику за редакцією О. С. Ахманової. Експресія трактується як виразність мовлення, якому притаманна образність та емоційне забарвлення [1: 524]. В. І. Шаховський розглядає експресивність як результат уживання емоційно забарвлених

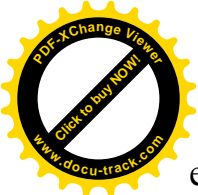
одиниць у процесі мовлення. Дослідник зауважує, що експресивність мовних одиниць має функціональний характер, а значить вона не може входити у ролі компонента у семантичну структуру слів, тому слів експресивних самих по собі немає і бути не може [11: 51].

Зважаючи на деяку розпливчастість та дифузність дефініцій емотивності й експресивності, лінгвісти наголошували також на невизначеності обсягу категорії експресивності, оскільки ця категорія була поглинута сучасною паралінгвістикою як прагматичний компонент мовлення, та підкреслювала, що емотивність, змістом якої є супутнє денотації відображення емоцій у мовних одиницях, є одним із параметрів експресивної функції, при цьому переважно більшість експресивно забарвлених найменувань становлять продукти метафоричного смислотворення [див., напр.: 7: 21]. Відтак, експресивність як компонент конотата, що забезпечує функцію слова слугувати засобом суб'єктивного ставлення мовця до адресата або комунікативної ситуації в цілому, інколи може виходити за межі слова, тобто не бути системним явищем, а створюватися лише в мовленні.

З огляду на сказане вище, можна узагальнити, що переважна більшість дослідників дотримується думки, що експресивність – феномен мовлення. Однак, деякі науковці вважають експресивність системним явищем та трактують її як компонент значення лексичної одиниці, який указує на якісно-кількісний ступінь прояву тої чи іншої ознаки [1; 5].

На нашу думку, експресивність у сфері складних одиниць можна визначити як інтенсивну виразність. Як системне явище вона виступає в ролі компонента конотації дієслівних композитів та є, зазвичай, узуально закріпленою. Однак, у поодиноких випадках маніфестація експресивності досліджуваних лексичних одиниць відбувається у процесі мовлення.

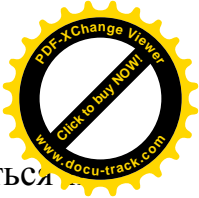
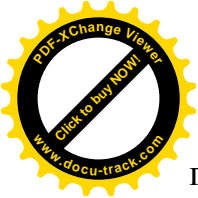
Дієслівні композити характеризуються семантико-емоційною багатогранністю, що створює у свою чергу широкі можливості для передачі суб'єктивної оцінки як частини змістової інформації про слово. Особливий інтерес викликає емоційне забарвлення деривата, різноманітні форми його

емотивно-експресивних конотацій. Один і той самий дієслівний композит може бути одиницею з яскравою експресією, а може мати нейтральне забарвлення, тобто бути пов'язаним зі спеціальною галуззю знань. Простежимо висловлену нами думку на таких прикладах: *feinschleifen* = 1) *die Sprache feinschleifen = die Sprache tadellos beherrschen*; 2) *(Technik) durch abschließendes Schleifen die Präzision oder Oberflächenbeschaffenheit eines Werkstücks verbessern* [2: 494]. Перше значення дієслівного композита *die Sprache feinschleifen* – „відточити мову“ – образно-мотивована номінація, у її смисловій структурі наявні оцінна й емотивна модальності, що “навантажують” її прагматично, і це знаходить своє вираження в її експресивності. Друге ж значення дієслівного композита *feinschleifen* – „повністю (тонко) відточити [деталь]“ пов'язане зі спеціальною галуззю знань, а саме із технікою.

Подібне явище ми можемо спостерігати на таких прикладах: *sich freischwimmen* = 1) *(ugs.): Ü du musst dich freischwimmen = du musst selbstständig werden; lernen, aus eigener Verantwortung zu handeln* [2: 536] – (розм.) „ти повинен навчитися бути самостійним“; 2) *(Sport): eine Schwimmprüfung ablegen als Nachweis für die Fertigkeit, eine Viertelstunde sicher schwimmen zu können* [2: 536] – (спорт) „скласти іспит із плавання як підтвердження володіння хорошими навиками цього виду спорту“; *freisetzen* = 1) *(verhüll.) (Arbeitskräfte) entlassen* [3] – (евфем.) „звільняти з роботи“; 2) *(Physik, Chemie, Medizin) aus der bisherigen Bindung lösen* [3] – (фізика, хімія, медицина) „виділяти (радіоактивність, енергію)“.

Створення нового композита відбувається не лише з метою заповнення номінативних лакун, але дуже часто й задля вираження експресії. Дієслівні композити як одиниці, утворені за певними словотвірними та структурними моделями, згідно зі своєю морфологічною та семантичною структурою, у багатьох випадках здатні виражати широкий спектр експресивних відтінків та нашарувань. Цей факт дозволяє зробити висновок про те, що дієслівні деривати, утворені за такими моделями, здаються виразнішими та є інтенсивнішими. У мовленні слова зазвичай поєднуються між собою за

певними законами смислової сполучуваності. Таке сполучення переноситься на структуру слова, особливо складного, де смислові відносини компонентів-основ повторюють у більшості смислові відносини слів, що входять в аналогічні словосполучення. Проте, інколи між компонентами складного слова створюються незвичні смислові відношення, завдяки чому слово починає вирізнятися певним експресивним відтінком.

У зв'язку із вищесказаним особливого інтересу набувають дієслівні композити, які входять до складу структурної моделі V+V. Складні дієслова цієї моделі можна умовно поділити на такі два стилістичні типи:

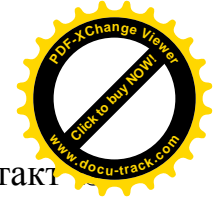
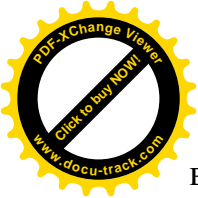
- перший тип репрезентує субмодель, за якою створюються терміни: *fließdrücken, preßschweißen, saugbohnern, schälfräsen, spülbohren, streckwalzen, ziehschleifen*;
- другий тип представлений субмоделлю, за якою створено оказіональні експресивно забарвлені дієслівні композити: *grinskeuchen, redsingen, rollrasseln, schnaufwittern, schwatzlachen, singreden, stöhnschnappen, zuckschlingern*.

Оказіоналізми утворюються мовцями або авторами літературних творів не лише для передачі інформації у власному розумінні слова, а з особливою стилістичною або естетичною метою – комічного або драматичного ефекту, вираження емоційно-експресивних відтінків:

Ein Droschkentaxameter rollrasselt langsam über die Landstraße [...] (Alfred Kerr „O Spanien! Eine Reise“, 109);

Festliche Stimmung schwatzlachte an Bord [...] (Joseph Ponten „Heilige Berge Griechenlands“, 58).

У мовленні проявляється весь можливий діапазон семантичного потенціалу складних слів. Дієслівні композити сучасної німецької мови реалізують широку гаму експресивних відтінків. До маркерів експресивності можна віднести спектр почуттів-відношень, а саме: зневагу, осуд, схвалення, погрозу, наказ, захоплення, здивування й інші. Категоричність, настирність у

виконанні дії, ласкавий чи грубий тон, іронія допомагають відчутти контакт реципієнтом, читачем, слухачем. Наприклад:

Ich mache dich glatt! (Drohrede: der Betreffende soll zu Boden geschlagen werden, wo er dann „flachliegt“) [4: 298]. – Я тебе приб'ю! (Погроза).

Er macht dich kalt, wenn du ihm über den Weg läufst (salopp) [4: 802]. – Він тебе вб'є, якщо ти станеш йому на шляху! (Фамільярно).

Da legst du dich lang! (Ausdruck des Erstaunens: vor Überraschung schwinden einem die Sinne, und man sinkt zu Boden) [4: 482]. – Ти впадеш! (Здивування).

Jetzt heisst es, mit der Arbeit loszulegen! (Befehl) [4: 504]. – А зараз до роботи! (Наказ).

Man hat dem Minister gelobhudelt (abwertend) [2]. – А міністра засипали похвалами (зневажливо).

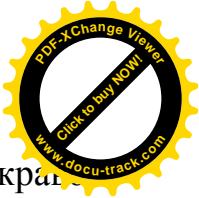
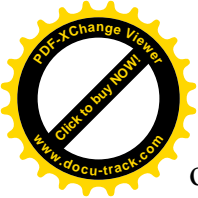
Відтак, у лексичному значенні експресивно забарвлених дієслівних композитів безперечним є зв'язок з образністю, що посилює їх сприйняття за рахунок емоційної реакції та збільшує їх впливову силу. Експресивно забарвлені складні дієслова сприяють досягненню стилістичного ефекту.

Проаналізувавши експресивний компонент конотації дієслівних композитів у сучасній німецькій мові, можна виділити такі два основних критерії формування їх експресивності:

- 1) структурний критерій (критерій компонентного складу);
- 2) семантичний критерій.

1. *Критерій компонентного складу* відіграє незначну роль у формуванні експресивності досліджуваних мовних одиниць. Він комбінується переважно із семантичним. Це явище простежуємо на прикладі дієслівних композитів структурної моделі V+V. Майже всі складні дієслова цієї структурної моделі, окрім технічних термінів, є експресивно забарвлені.

2. *Семантичний критерій* є найважливішим критерієм формування експресивності дієслівних композитів. Поява семи експресивності часто пов'язана з образністю, в основі якої лежить гіперболічна інтенсифікація якоїсь

ознаки, якості, дії або стану людини чи тварини. Це явище яскравіше простежується у дієслівних композитів із першими структурними компонентами *tot* – „мертвий“, *kaputt* – „зіпсований; втомлений“, *krank* – „хворий“, *schief* – „кривий“ та *krumm* – „кривий“, які у складі композитів набувають семи інтенсивності зі значенням „дуже“, наприклад: *sich kranklachen*, *sich krummlachen*, *sich kaputtlachen*, *sich schieflichen*, *sich totärgern*, *sich totarbeiten*, *sich totfreuen*, *sich totlachen*, *sich totlaufen*, *sich totmachen*, *sich totquietschen*, *sich totsaufen*, *sich totsichämen*, *sich totsichreien*, *sich totsichingen*, *sich totsparen*, *sich tottanzen*. У наведеному нижче фрагменті тексту спостерігаємо актуалізацію експресивно забарвленого дієслівного композита *sich kranklachen*:

Sie hatten sich über das Vehikel bald kranklachen wollen, als unvermutet aus dem Fahrzeug eine weibliche Stimme fragte: „Wird's lange dauern, bis mein Mann kommt?“ (Eduard Claudius „Geschichte einer Liebe“, 51).

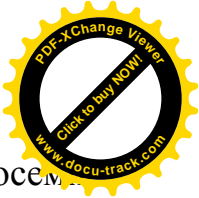
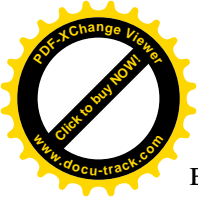
Дієслівний композит *schönmachen* – „служити (про собаку)“ набуває у наступному контексті експресивного забарвлення та семи зневажливого тону, оскільки семантичним підметом виступає не тварина (собака), а людина:

Vor dir muss ich nicht schönmachen und mir Moralpredigt anhören [...] (Stefan Wolf „Das Geschenk des Bösen“, 267).

Експресивна сема складного дієслова *loszischen* – „прошипіти (про змію)“ пов'язана з образністю, в основі якої лежить перенесення дії тварини на людину:

Aber der war mit dem Trinkgeld nicht zufrieden, zischte los und ließ eine Abgaswolke zurück (Stefan Wolf „Die Nacht des Überfalls“, 141).

Інколи експресивність дієслівного композита може бути викликана антонімічними за своїм значенням компонентами складного слова. Візьмемо, для прикладу, дієслівний композит структурної моделі V+V *verschlimmbessern* – „перестаратися“. До його складу входять два вербальні компоненти *verschlimm(ern)* – „погіршувати“ та *bessern* – „покращувати“, які є протилежними за своїм значенням. Комбінація контекстуальних антонімічних компонентів у складі дієслівного композита створює незвичні смислові

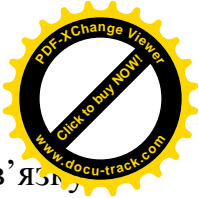
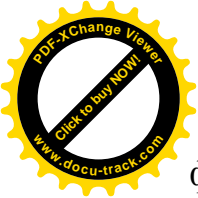
відношення, завдяки чому слово набуває експресивного відтінку та емоsem, іронії. Компоненти складного дієслова *fluchbeten* – „молитися, проклинаючи когось“ (*der Fluch* – „прокляття“ та *beten* – „молитися“) на перший погляд взаємовиключають один одного, адже, коли людина молиться, вона не повинна думати про прокляття. В основі цього дієслівного композита лежить протиставлення до категорії норми. Саме цей факт зумовлює експресивність вищезгаданої мовної одиниці.

У деяких випадках за семантичними характеристиками структурні компоненти дієслівних композитів знаходяться у певному протиріччі по відношенню один до другого. Ілюстрацією цього твердження є складне дієслово *stillschweigen* – „зберігати мовчання“. Ад’єктивний компонент *still* – „тихий, тихо“ в поєднанні з дієсловом *schweigen* – „мовчати“ створює дещо незвичні смислові відношення, він підкреслює ступінь протікання дії, яка вербалізується дієслівним композитом *stillschweigen*, завдяки чому дериват набуває експресивного забарвлення.

Аналогічним прикладом для підтвердження висунутої вище гіпотези може слугувати емотивно забарвлений дієслівний композит *sich totsiegen* – „перемагати битву за битвою, а врешті-решт все ж таки програти війну“. Поєднання в одному слові двох компонентів (*tot* „мертвий“ та *siegen* „перемагати“) із семами, які, на перший погляд, взаємовиключають одна одну, створює внутрішній семантичний контраст та нереальність позначуваної дієслівним композитом ситуації, що у свою чергу надає йому експресивності.

Отже, у лексичному значенні експресивно забарвлених дієслівних композитів безперечним є зв’язок з образністю. Формування експресивності складних дієслів у сучасній німецькій мові відбувається за допомогою структурного й семантичного критеріїв.

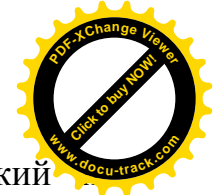
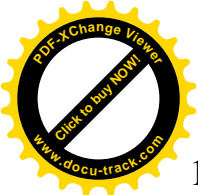
Перспективи подальших досліджень даної проблематики ми вбачаємо у детальному вивченні інших компонентів конотативного значення дієслівних композитів сучасної німецької мови, а саме оцінного, емоційного, та

функціонально-стилістичного. Доцільним видається аналіз взаємозв'язку окремих компонентів конотату.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арсентьева Е. Ф. Фразеология и фразеография в сопоставительном аспекте (на материале русского и английского языков) / Арсентьева Е. Ф. / Казан. гос. ун-т, филол. фак. ; науч. ред. Э. А. Балалыкина. – Казань : Казан. гос. ун-т, 2006. – 172 с.
2. Басок В. А. Контекстуальна синонімія: семантико-стилістичний та прагматичний аспекти (на матеріалі іменників сучасної німецької мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Басок Вероніка Андріївна. – КНЛУ, 2006. – 183 с.
3. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Ильин Е. П. – СПб. : Питер, 2002. – 752 с.
4. Лепешев И. Я. Грамматическая и стилистическая характеристика фразеологизмов в словаре (из опыта составления фразеологического словаря белорусского языка) / И. Я. Лепешев // Фразеологизм и его лексикографическая разработка : материалы IV междунар. симпоз. в рамках заседания Международ. комис. по пробл. славян. фразеологии при Межнународ. ком. славистов / ред.-сост. А. С. Аксамитов. – Минск : Наука и техника, 1987. – С. 81–83.
5. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления / Лукьянова Н. А. – Новосибирск : Наука, 1986. – 230 с.
6. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
7. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / Селіванова О. О. – К. : Фітоцентр, 1999. – 146 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Селіванова О. О. – Полтава : Довкілля – К, 2006. – 716 с.
9. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 141 с.

10. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический лингвокультурологический аспекты – М.: Наука, 1996. – 286 с.

11. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / Шаховский В. И. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. – 192 с.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

1. Словарь лингвистических терминов / [под ред. О. С. Ахмановой]. – М. : Сов. Энцикл., 1996. – 607 с.

2. Duden. Deutsches Universal Wörterbuch. – Mannheim : Dudenverlag, 1996. – 1816 S.

3. Duden. Deutsches Universalwörterbuch, 5. Aufl. Mannheim 2003 [CD – ROM].

4. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. – Stuttgart : Ernst Klett Verlag, 1987. – 959 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Claudius E. Geschichte einer Liebe. – Halle –Leipzig: Mitteldeutscher Verlag, 1981. – 359 S.

2. Kerr A. O Spanien! Eine Reise. – Berlin : Fischer, 1924. – 142 S.

3. Ponten J. Heilige Berge Griechenlands. – Graz : Grazer Dom, 1936. – 148 S.

4. Wolf S. Das Geschenk des Bösen // Drei Abenteuer ungekürzt. – Hannover : Pelikan, 1999. – S. 225–316.

5. Wolf S. Die Nacht des Überfalls // Drei Abenteuer ungekürzt. – Hannover : Pelikan, 1999. – S. 111–221.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Смоляр – старший викладач кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: семантика та прагматика мовних одиниць.